

„PARTNERSKÝ“, ALEBO „DOMINANTNÝ“ MODEL TEÓRIE BYTIA AKO VÝSTIŽNEJŠÍ ODRAZ ONTOLOGICKEJ REALITY?

(Pokus o teóriu bytia definovanú ženským subjektom,
svetonázorovo sa vymaňujúcim z ideológie tzv. „mužskej kultúry“)

MARINA ČARNOGURSKÁ, Kabinet orientalistiky SAV, Bratislava

ČARNOGURSKÁ, M.: "Partner-like", or "Domination-like" Model of Being
as a More Profound Reflection of Ontological Reality?
FILOZOFIA 51, 1996, No 1, p. 1

The paper tries to outline one alternative of modern European postheideggerian ontology as tending to nonessentialist conception of being. This theory grows out of a „partner-like“ model of the mutually related antitheses (opposite poles) of the substantial energy of the Universe. The autor's hypotheses are based on a comparative synthesis of scientific knowledge concerning the basic structure of DNA molecule, on sociological knowledge, on classical Chinese Ying-Yang conception of being, on mathematical knowledge of non-linear dynamics of structural processes of so called attractors, i. e. their crucial points of bifurcation, and last, but not least, on the ideas of American feminist Riana Eisler.

Možno to vôbec nie je náhoda, ale veľmi pádny historický fakt, že taká rozhodujúca osobnosť modernej európskej filozofie, akou bol Martin Heidegger (a to práve ten Martin Heidegger, ktorého filozofia bola charakterizovaná aj ako dôsledné rozvinutie Nietzscheho hesla „Boh je mŕtvý“), vyslovil v rozhovore – o ktorom vedel, že sa stane poslednou bodkou za jeho celoživotným dielom¹ – takúto výstižne heideggerovsky ironickú vetu: „Už nás môže zachrániť len nejaký Boh.“ A zároveň v priebehu tohto rozhovoru vyslovil ešte inú zaujímavú myšlienku (citujem ju v tom znení, v akom bol tento Heideggerov rozhovor uverejnený v českom Filosofickom časopise): „A kto z nás by si mohl troufnout rozhodovať o tom, zda v Rusku nebo v Číně jednoho dne neprocitnou prastaré tradice nějakého „myšlení“, které člověku přijdou na pomoc, aby mu umožnily získat svobodný vztah k technickému světu?...Pro nás je dnes to velké, které je třeba myslet, velké přespříliš“ ([1], 28, 31). A práve toto sa vlastne stalo aj jednou z posledných viet Heideggerovho filozofického odkazu.

¹ Martin Heidegger poskytol dňa 23. 9. 1966 rozhovor redaktorom časopisu Spiegel, ale poskytol ho s podmienkou, že bude uverejnený až po jeho smrti. Časopis Spiegel rozhovor naozaj uverejnil až v čísle, ktoré vyšlo v r. 1976 tesne po Heideggerovej smrti, a vďaka tomu sa stali všetky Heideggerove myšlienky vyslovené v rozhovore, vlastne aj jeho poslednými.

Pvp 414/97
228. -

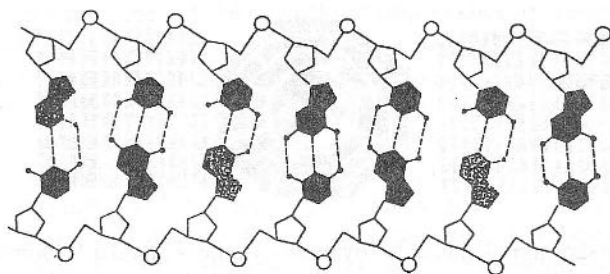
Ak teda poheideggerovská európska filozofia nemá byť už len hrou slov, hovorením v preveľmi múdрых abstraktných pojmoch na ohurovanie ostatných, filozoficky menej „múdрых“ ľudských bytostí, potom sa prinajmenšom musí pokúšať, napr. v komparácii s inými svetonázorovými a filozofickými tradíciami, predsa len hľadať východisko, aby „to veľké, čo je treba premyslieť“, nebolo i naďalej pre náš spôsob myslenia stále veľkým „nadmieru“. Ved' filozofia by mala niest' za vypracovávanie a zastávanie nesprávnych a realite Univerza i života v biosfére tejto planéty nezodpovedajúcich teórií bytia prinajmenšom práve takú zodpovednosť akú by niesla medicína, keby nesprávne stanovovala diagnózy patologickej reality v ľudskom organizme človeka. „Inak zostane pritom“, a to ešte naposledy citujem z rozhovoru Martina Heideggera s redaktormi časopisu Spiegel, tentoraz zase výsek z otázky redaktora, „že človek filozoficky neškolený – čo bude predsa ten, ktorý má veci v rukách (aj keď ich neurčuje) a ktorého veci majú v rukách -, že tento človek dôjde k chybným záverom a že tým dokonca možno spôsobí strašné skraty“ ([1], 30). Príkladom toho už za Heideggerovho života bolo napr. Nemecko a Adolf Hitler.

Podľa moderných prírodovedcov vo vesmíre mimo našej Zeme existuje – alebo, presnejšie vyjadrené, bola odhalená – necelá desiatka organických zlúčenín, kým na Zemi „je dnes už niekoľko miliónov rozdielnych organických zlúčenín. No medzi miliónmi organických látok jeden typ má výsostné postavenie, a to sú nukleové kyseliny a z nich najmä DNA čiže kyselina dezoxiribonukleová. DNA je molekulou života a jej autoreplikácia je podstatou udržiavania a zmnožovania živých organizmov na Zemi“ ([2], 3). DNA je teda i vzorkou ontologického procesu-pohybu v jeho organickej štruktúre, výslednicou ktorého sú stále ďalšie a ďalšie javové formy života v časopriestorovom bytí, dokonca i samotný človek.

Chemická stránka tohto procesu-pohybu ma teraz nezaujíma, lebo to je len jej priebežný, vonkajší prírodný jav, ktorý vedia dokonale rozpoznať, analyzovať a opísať chemici. To, čo ma z filozofického hľadiska na procese existencie tejto nukleovej kyseliny upútava a fascinuje, je bipolárno-dialektická organizácia základnej štruktúry jej molekuly. Jej obrazec, ako ho znázornili prírodovedci, sa až priveľmi sugestívne stotožňuje s grafickou schémou štruktúry jin-jangového procesu-pohybu, ako ho už pred päťtisíc rokmi v podobe trigramov a hexagramov znázornili starovekí Číňania. Tí ho v rámci svojich svetonázorových orientácií odpozorovali a vyabstrahovali priamo zo zákonitostí všeobecného procesu prírodného Bytia ako takého. No podobne ako v čínskom jin-jangovom modeli Univerza živej prírody, ani „molekulu DNA nikdy netvorí len jeden kvalitatívny reťazec, ale **vždy súčasne dva, ktoré sú navzájom komplementárne**“, rovnako ako sú vzájomne komplementárne jin-jangové schémy trigramov a hexagramov čínskeho znázornenia ontologických štruktúr základného životného procesu dialektiky Cesty Tao. Pritom, ako napr. tvrdí autor už vyššie dve tisíc rokov starého čínskeho filozofického traktátu *Čung-jung* čiže *Traktátu o uplatňovaní princípu Stredy*, „Desaťtisíce vecí vzájomne rastú a nezavadzajú si, prírodné zákonitosti vzájomne prebiehajú a neprekážajú si“ ([3], 18). O pár storočí neskôr to ešte výstižnejšie doplnil aj autor knihy *Chuaj-nan-c'*, princ-filozof Liou An, takouto ďalšou definíciou: „Desaťtisíce vecí všetvorstva v plynutí Cesty Tao po tom, čo ňou boli vytvorené a vyformované, vracajú sa v návratoch vždy späť do jej lona. V súlade s Cestou Tao sa všetko

tvorí nečinením. Nečinením bez slov a bez akýchkoľvek príkazov. Energia te prúdi všetkým ticho a pokojne a bez halasu vytvára harmonickú jednotu“ svojich foriem, lebo „už od prvopočiatku stali sa v tom jin a jang nositeľmi energie Cesty Tao, a tým i hlavnými tvorivými prvkami tohto procesu... Prúdia sem a tam, vzájomne prepojené vo svojej aktivite i pasivite, prenasledujúce sa, nabité energiou a jej súvzťahom, rozlučujúce sa a opäť sa pritom vzájomne pohlcujúce“ [4].

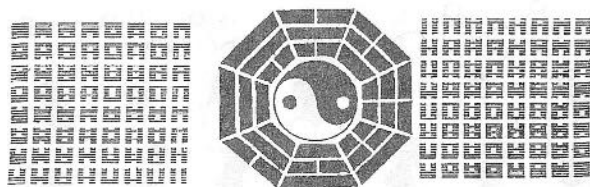
Vlastne až sugestívne podobne sa aj v molekule DNA kvantitatívne i kvalitatívne vzájomné pozície komplementárne striedajú a ak v jednej jej časti-fáze je jedna jej kvalitatívna strana v kvalitatívno-quantitatívnom maxime, súčasne je zároveň jej protikladná strana v kvalitatívno-quantitatívnom minime, no hneď v nasledujúcej časti tejto jej akoby cikcakovitej formy štruktúry je to zase naopak. Nikdy v nej nič nesmeruje vzájomne divergentne ani v nej nič nad ničím nedominuje trvalo, ale vždy je v nej všetko v **partnersky komplementárnom**, bipolárno-dialektickom vzťahu svojich zákonitostí:

A ešte raz zdôrazňujem, DNA je jednou zo základných vzorov procesuálnych molekúl života!

Pritom, a teraz nechám zase hovoriť moderných prírodovedcov, každá „nukleová kyselina je *molekulárnym replikátorom*“. Nie je to teda daný stav ani nejaká pevná skamenelina, ale *procesualita* schopná svojej autoreplikácie, čo z ontologického hľadiska znamená proces **samozmnoženia**. „Dva reťazce jednej molekuly DNA sa za vhodných podmienok môžu od seba oddeliť a zároveň z prítomných nukleotidov v procese oddeľovania ihneď i doplniť, takže z jednej molekuly rezultujú nakoniec dve identické, dcérske molekuly“ ([2], 3) a dynamický proces samozmnoženia pokračuje ďalej a ďalej, často veľmi dlhú dobu a v obrovskom počte, a to dovtedy, kým len podmienky tvoriace život v danom priestore Bytia neprestanú existovať. A to je proces, ktorý sa v biosfére našej planéty denno-denne deje v nás i okolo nás sám od seba bez toho, aby bol nejakým Subjektom či Stvoriteľom svojvoľne ovplyvňovaný či naprogramovaný. Zdôrazňujem to preto, že tento základný životný proces sa vo formách organických molekúl neustále deje v nedominantno-partnerskej súhre svojich štrukturálnych bipolarít sám od seba, a dokonca keby sa táto prísne partnerská súhra v ňom porušila a začali by prevažovať nejaké dlhodobé dominantné tendencie len jednej jej určitej kvality či sily, automaticky by tým pravdepodobne došlo k patologickému stavu, ktorý by nevyhnutne skončil katastrofou. (Napadá mi pritom otázka: ak podobný patologický stav v makrospoločenskej štruktúre v biosfére tejto planéty existuje a panuje už vyše dvetisíc rokov vo vzťahoch medzi ľuďmi, neznamená to takisto možnosť podobne deštruktívneho konca?!)

A ako definovali filozoficky nedominantno-partnerskú povahu ontologického prírodného pohybu-procesu starovekí Číňania, napr. slovami Lao-c'ovho *Tao Te t'ing*? Citujem: „V desaťtisícoch vecí, ktoré sa neustále uskutočňujú, pozorujem jav akoby neustáleho prinavracania sa... Nespočetné množstvá mysliacich bytostí i nemysliacich vecí akoby sa znovu a znovu krúživo prinavracali ku svojim koreňom... Je to spleťtosť, spleťtosť, ktorá sa nedá pomenovať!... Cesta Tao, nekonečne plynúca, je vo všetkom potrebná, **no nikdy nepreteká cez okraj**. Ach, aká priepastná je, akoby bola prarodičkou desaťtisícov vecí! Potláča ich ostrosť, premáha ich neusporiadanosť, zmierňuje ich žiaru, stotožňuje sa s ich „prašným svetom“. Ach, aká naskrz presiaknutá je, akoby bola naozaj jestvovaním čohosi. Hľa, čo je medzi Nebom a Zemou, akoby bolo rozduchávané dýchadlom, prázdny a teda nevzdorujúcim, plným tej najväčšej sily a vydávajúcim zo seba stále viac a viac. Ďalšie slová sú zbytočné. Stačí: Nič než udržiavanie Stredu!“ ([5], originál č. 9213).

Tento partnersko-komplementárny dynamický proces „medzi Nebom a Zemou“, ako ho pôvodne nazvali Číňania, v dnešnej našej terminológii modernej prírodovedy sa nazýva „biologickou evolúciou, ktorá je termodynamickou nevyhnutnosťou.“ Ďalej moderní prírodovedci hovoria, že „príroda je v pohybe definovateľnom zákonom, ktorý vyjadruje druhá veta termodynamiky. V dôsledku platnosti druhej vety termodynamiky je tento pohyb spojený s generovaním variácií. V podmienkach s obmedzenými zdrojmi sú všetky variácie vo vnútri samotného tohto procesu ním samým vyhodnocované a tie, čo boli vyhodnotené negatívne, sú eliminované“ ([2], 4). Toto vyhodnocovanie a eliminovanie sa teda uskutočňuje priamo samotným procesuálnym prostredím v rámci jeho evolučného dynamického vývoja a jeho dialektických zákonitostí. Je to evolúcia evolúcie, ktorá neustále pokračuje sama zo seba, „často po veľmi dlhú dobu a v obrovskom počte. Prítom vždy iba jedna z obrovského počtu týchto náhodných kombinácií nukleotidov predstavuje molekulu, ktorá sa potenciálne môže ďalej novorozmnožovať tým, že autoreplikáciou začne vytvárať kópie seba samej“ ([2], 4). Zároveň „to, čo životná energia vyvrhuje navonok, sa javí, to, čo životná energia pohlcuje, zaniká a mení sa“ na iné formy bytia, ako k tomuto poznamenal autor knihy *Chuaj-nan-c'* [4] už dávno pred dvetisíc rokmi čiže dávno predtým, než to dnešní moderní prírodovedci stihli objaviť.

Na rozdiel od charakteru týchto partnersko-komplementárnych či jin-jangovo bipolárno-dialektických prírodných zákonitostí, ktoré sa prejavujú v prírodnom procese bytia ako základné ontologické zákonitosti jeho bytostnej realizácie, európska kultúra, vyrastajúca a ideologicky sa formujúca z indo-európsko-gréckych a hebrejsko-kresťanských svetonázorových koreňov i z ich spoločensko-politických historických podmienok a ich ekonomických systémov, si už od dávnych dôb vďaka svojim historickým

podmienkam osvojila umelo vykonštruovanú a realite zákonitostí základného prírodného procesu biosféry nezodpovedajúcu teóriu bytia, čím sa dostala na svojisky špecifickú koľaj vývoja a stala sa i vďaka tomu typicky dominantne autokratickou, technokratickou kultúrou. A hoci sa v priebehu nasledujúcich tisícročí premenila na nesmierne vyspelú a technicky v mnohom až obdivuhodne geniálnu ľudskú civilizáciu, práve vďaka týmto koreňom a tejto svojej špecifickej teórii bytia je dnes civilizáciou jednostranne, a teda neprirodzene vychýlenou z procesu rešpektovania a dodržiavania prirodzených, partnersko-komplementárnych zákonitostí života v biosfére tejto planéty. Tým sa vlastne, aj keď až po dvoch tisícročiach, nevyhnutne dostávame do situácie, ktorú moderní prírodovedci definujú ako „kritický bifurkačný bod, kedy si systém môže vybrať medzi viac než jednou možnosťou ďalšieho vývoja“ ([6], 169-170). Matematici študujúci nelineárnu dynamiku systémových procesov hovoria o tzv. *atraktoroch*. Atraktory, ktoré môžeme prirovnať k magnetom, môžu byť „bodové“ čiže statické, ktoré ovládajú dynamiku rovnovážnych systémov, „periodické“, typicky vlastné cyklickým a oscilačným pohybom, a „chaotické“, charakteristické pre stavy vychýlené z rovnováhy čiže nerovnovážne. Tieto chaotické atraktory sa môžu niekedy relatívne rýchlo a nepredvídane stať jadrom úplne nového systému alebo môžu začať i jemnejšie a postupnejšie transformácie, kedy „bodové atraktory stratia niečo zo svojej príťažlivosti, a naopak, periodické atraktory začnú na svojej príťažlivosti získavať“ ([6], 189-190). Ak je systém stabilný, tento nový spôsob vývoja, predstavovaný takýmito výkyvmi, neprežije. Ale ak sa tieto inovátory rozmnožia dostatočne rýchlo čiže ak toto kolísanie prekročí bod, ktorý nositeľ Nobelovej ceny za teóriu disipatívnych štruktúr Ilja Prigogin spolu so svojou spolupracovníčkou Isabel Stengersovou nazývajú „nukleačným prahom“ ([6], 189-190), rozšíri sa to do celého systému. A akonáhle sa toto pôvodne nie príliš veľké kolísanie zväčší, odhalia sa tzv. bifurkačné body, ktoré sú v skutočnosti cestami k možným transformáciám, ba až k zrúteniu celého systému. A aj keď sú medzi chemickými, biologickými a spoločenskými systémami významné rozdiely, určitý izomorfizmus či podobnosť vzorov, vlastných všetkým úrovniam stability i zmeny, je až zarážajúca. Možno teda aj historický proces vývoja našej západnej spoločnosti, analyzovaný v takýchto dynamických súvislostiach, umožní podobný pohľad na dynamiku jej spoločenských systémov a ich historických zmien. V súvislosti s *teóriou atraktorov dynamiky systémových procesov* priam bije do očí veľká interpretačná podobnosť s chápaním dynamiky Bytia, ktorú nezávisle na týchto moderných matematických definíciách vyslovila už pred skoro tritisíc rokmi staroveká čínska filozofia svojou *teóriou hexagramov dialektických protikladov jin-jang* a definíciou procesu premien dynamiky Cesty Tao a vzájomného pôsobenia protipólov jej Energie. Zdá sa, že tu v podstate ide o definovanie toho istého procesu dynamických premien, len, samozrejme, úplne inou terminológiou a z časopriestorovo inej filozofickej i vedeckej pozície. Ak však nezávisle na sebe a z dvoch tak úplne vzdialených časových i priestorových pozícií dospeje filozofia či veda k tým istým teoretickým poznatkom a definíciám určitých prirodzených životných procesov, potom je to o to viac potvrdením ich pravdivosti a právoplatnosti.

V modernej západnej filozofii sa zároveň v posledných rokoch stále neumlčateľnejšie prediera k slovu tzv. „feministická filozofia“. Oficiálnou, „mužskou“

filozofiou je síce ešte stále (možno trochu neprávom a možno až priveľmi) bagatelizovaná, ale aj napriek tomu v rámci tohto prúdu sa už zrodili a rodia viaceré pozoruhodné diela, ktoré ponúkajú niektoré nové, veľmi zaujímavé filozoficko-antropologické pohľady na súčasný stav i historický vývoj ľudstva na tejto planéte. Zároveň sa tým dostávajú mnohé fakty spoločenskej reality v nadväznosti na analýzu reality prírodných i spoločenských zákonitostí platných v biosfére tejto planéty do úplne inej polohy. Nabúravajú sa tým nielen mnohé tradične platné spoločenské dogmy, ale odhaľujú a objektívne sa zároveň analyzujú mnohé falošné postuláty, ktoré stáročia deformovali náš život a vtesnávali ho do spoločenských systémov ideologickej konštrukcie tzv. „násilne dominantnej androkracie“ [7], nezodpovedajúcej prirodzeným zákonitostiam Bytia na tejto planéte. Vari jednou z najodvážnejších prác nového druhu, ktorá sa už jednoducho nedá „zmiest’ zo stola“, je práca americkej filozofky a socio-historiologičky Riany Eislerovej *The Chalice and The Blade, Our Past, Our Future*, ktorá nedávno vyšla aj v českom preklade pod názvom *Číše a meč, agrese a láska*.

Už v úvode tejto práce vyslovila Riana Eislerová jeden veľmi alarmujúci argument, ktorý je dosť pádnym dôvodom pre to, aby sme jej filozoficko-antropologické i socio-historiologické analýzy brali vážne a aby sme ich prestali bagatelizovať: „Vďaka našej jedinečnej schopnosti predstavovať si nové skutočnosti a zároveň ich aj vedieť uskutočňovať pomocou stále dokonalejších technológií sme doslova tvorcami svojho vlastného vývoja. Lenže ten istý náš obdivuhodný ľudský druh zároveň usiluje, ako sa zdá, aj o pretrhnutie nielen vlastného vývoja, ale aj vôbec života na našej zemeguli hrozbou ekologickej či nukleárnej katastrofy...“ ([7], 14). Ďalej potom veľmi originálnou analýzou európskeho historického vývoja od najstarších dôb až podnes, opierajúc sa pritom o obrovskú databázu najnovších archeologických, historických, textologických i prírodovedeckých celosvetových výskumov i objavov, Riana Eislerová v tejto svojej práci zdokumentovala zhubne nešťastný historický prerod dávnych koreňov európskej civilizácie od pôvodne partnersky-nenásilného životného svetonázoru harmonickej a vzájomne nedeštruujúcej symbiózy s prírodou, ktorú ľudstvo uplatňovalo nielen vo svojich neolitických prvotnopospolných spoločnostiach, ale i v technicky a civilizačne veľmi vyspelých pravekých kultúrach, akou bola napr. kultúra na Kréte či na praeurópskom území Turecka [8], ako aj v Číne na Ďalekom Východe, k naopak mocensko-koristníckej, „kurgansko-androkratickej patriarchálnej ideológii násilia“, ktorá v rôznych svojich prepracovaných novodobějších ideologických podobách determinuje nielen prax, ale aj teóriu nášho bytia vlastne až dodnes. Zároveň Eislerová kodifikuje pre túto problematiku aj tomu zodpovedajúcu novú filozofickú terminológiu. Terminológia definovania „androkratických dominantných systémov“ kontra „partnerský systém súhry medziľudských vzťahov“, a to nielen na báze čisto maskulinnej, ale aj na báze „androkraticko-gyľanickej“ či, zrozumiteľnejšie povedané, „maskulinno-feminínnej“, zodpovedajúcej skutočnej realite Bytia a tým z ontologického hľadiska jin-jangovo harmonickej súhre všetkých tvorivých síl prirodzeného bytia a dynamického procesu ich vnútorných vzťahov, to je veľmi významný príspevok feministickej filozofie k novej teórii Bytia, zodpovedajúcej reálnym zákonitostiam prirodzeného života na našej planéte. Ved’ „dominantné nadradovanie jednej polovice ľudstva nad druhú otravuje rovnako mužom ako i ženám ich vzájomné

medziľudské vzťahy“ ([7], 246). Zároveň akákoľvek „potreba jedných ovládať či násilne dominovať nad druhými“ nie je z psychologického hľadiska už ani pre mužov nijakým výrazom pocitu vlastnej moci, ale skôr naopak pocitu vlastnej bezmocnosti“ – upozorňuje Riana Eislerová v závere tejto svojej práce.

Naša západná spoločnosť v rámci svojho tradičného ideologického vývoja sa nechávala stáročia uspať ideologickou dogmou patriarchálneho, dominantno-androkratického svetonázoru, spojeného s vierou v existenciu absolútnej transcendentálnej Bytosti, našimi náboženskými terminológiami nazývanou „Jahve-Boh-Alláh“; je to teda akýsi nadprirodzený „Silný Muž“, ktorý zodpovednosť za našu existenciu i za ďalšiu možnosť nášho bytia v biosfére tejto planéty podľa náboženských dogiem tejto „androkraticko-patriarchálnej“ ideológie berie plne na seba. Všetky problémy nášho bytia vraj rieši a má právo riešiť i za nás jedine On. Tým sa ale stali otázky „života a smrti“ pre našu časť ľudstva úplným tabu, ktorým si vôbec nemáme právo ani povinnosť zaťažovať hlavu. Lenže vďaka tomu sme sa stali v niektorých veciach úplne zaslepenou civilizáciou, ktorá nevidí problémy reality tak, ako by ich mala vidieť, pretože sa na ne nedíva triezvymi očami. Napr. už len príroda v biosfére tejto planéty, ktorá ešte donedávna bola skoro fascinujúco nádhernou „rajskou záhradou“, takže jej vlastne nemala v čom konkurovať ani tá Bibliou opisovaná „rajská záhrada“, sa začína meniť pomaly a iste na koristnícky vydrancované odumierajúce smetisko či chorú krajinu, v ktorej v budúcich storočiach ľudstvo, omámené touto svojou zhubnou ideológiou, už napokon úplne prestane mať jasno, čo je, a čo nie je pravý humanizmus, a v pasívnom čakaní na posmrtné blaho si samo pre seba vytvorí skutočne apokalyptické „peklo na Zemi.“

LITERATÚRA

- [1] HEIDEGGER, M.: „Už jenom nějaký bůh nás může zachránit“. In: Filosofický časopis, roč. 43/1995, č. 1.
- [2] KOVÁČ, L.: Biologická evolúcia: od zápasu ku hre, od nevyhnutnosti k slobode. In: Tvorba T, roč. 5, č. 4.
- [3] Čung-jung, In: S'-šu tu-pen. 1. diel, Honkong 1974.
- [4] Chuaj-nan-c', v ed. S'-pu-pej-jao. Taiwan, nepaginované vyd.
- [5] LAO-C': Tao Te ťing, v ed. S'-pu-pej-jao. Taiwan. Slovenské úryvky sú z novopripravovaného prekladu autorky štúdie a Egona Bondyho.
- [6] PRIGOGIN, I. – STENGERS, I.: Order out of Chaos. New York, Batman 1984.
- [7] EISLEROVÁ, R.: Číše a meč, agrese a láska. Praha, Nakl. Lidové noviny 1995.
- [8] GIMBUTAS, M.: The Early Civilization of Europe. In: Indo-European Studies 131, University of California 1980.

PhDr. Marina Čarnogurská, CSc.
Kabinet orientalistiky SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR